

Gudomligt kaos och mänsklig ordning

Om filosofi, litteratur och teologi

PATRIK FRIDLUND

Patrik Fridlund är filosofie doktor och docent i religionsfilosofi vid Lunds Universitet. Hans forskningsintressen är religiös pluralitet, mänskliga rättigheter och religion, religion och politik, samt filosofiska frågor om subjektet, framför allt utifrån läsningar av Derrida och Lévinas. Fridlund är författare till Mobile Performances. Linguistic Undecidability as Possibility and Problem in the Theology of Religions (2011), samt ett antal artiklar på engelska, franska och svenska.

1. Akademin poeter

För ganska många år sedan hade jag tillfälle att ta en promenad med en vän och äldre kollega under avslappnade former. Vi pratade om lite av varje. Om liv och familj, om arbete och karriär och säkert om specifika intellektuella frågor. Märkligt nog minns jag inte så där exakt vad vi pratade om. Utom en sak. Vi något tillfälle sa min vän något i stil med: "Vi teologer är akademins poeter" eller möjligtvis "vi teologer har poeternas roll vid akademien". Jag minns faktiskt inte ens den exakta ordalydelsen, och inte heller mer av sammanhanget, även om jag nog kan rekonstruera en del av det, och gissa. Detta uttalande har ändå dröjt sig kvar, och dröjer kvar. Det finns där på något diffust sätt som ett stöd eller en känsla av riktning, trots att jag själv inte identifierar mig som just teolog. För mig var den sträng som anslogs nog inte teologins utan just denna tanke att det vid akademien kanske finns poeter, en poetisk aktivitet, eller en diktarverkstad. Och att detta är helt i sin ordning, och att andra kolleger, i andra ämnen, kan uppskatta detta. Men vad betyder det att säga så? Vad betydde det? Vad menade min vän egentligen?

Frågan fick förnyad aktualitet för mig då jag fick boken *Tro på litteratur* i min hand. Det är en bok skriven av två norska litteraturvetare, Elisabeth Løvlie och Drude von der Fehr och utgiven på Vidarforlaget i Oslo år 2013.

2. Litteratur

Det framgår att de två författarna Elisabeth Løvlie och Drude von der Fehr har skrivit den här boken, *Tro på litteratur*, tillsammans. Av innehållsförteckningen framgår det samtidigt klart att de båda har en tydlig arbetsdelning. Løvlie svarar för de mer teoretiskt orienterade kapitlen medan von der Fehr har skrivit de mer textnära analyserna. Jag kommer i huvudsak att prata om Løvlie, eftersom det är hennes kapitel jag framför allt läst.

I den här boken presenteras vad jag skulle kalla för en teori om litteratur, eller en beskrivning av vad litteratur, som skönlitteratur, är. Den är stimulerande, intressant och kreativ. Min läsning av den är inte någon heltäckande läsning, men jag tror inte heller att författarna gör anspråk på att skriva någon heltäckande litteraturteori. De verkar vilja dryfta drag i litteraturens vara och karaktär, dess väsen och dess literalitet, som de finner viktiga och intressanta. Och jag gör ungefär likadant i min läsning av dem.

Även om Løvlie och von der Fehr skriver självständiga kapitel, står de ganska naturligt gemensamt bakom introduktionskapitlet och redan där slår de an tonen. Litteraturen (skönlitteraturen) karakteriseras av att inte vara förpliktad mot verkligheten, och inte referera till någon känd realitet, säger de. Litteraturen skapar på så sätt en relation till sådana saker – till sådant – som inte kan sammanfattas, inte kan parafraseras

och därmed i egentlig mening inte heller undersökas. Detta kommer sig av att litteratur inte är klargörande utan saknar klart syfte. Alltså, om litteratur karakteriseras av något är det snarast att den är en plats för obestämbarhet, oförutsägbarhet och frånvaro av begriplig mening. På det sättet står litteraturen i motsättning till annat språk och andra texter, menar Løvlie och von der Fehr.

Ett ganska färskt litterärt exempel kan vara på sin plats. Torgny Lindgren kom 2014 ut med romanen *Klingsor*. Den handlar om målaren Klingsor, eller om man så vill, om en biografi över Klingsor. Hur som helst går Klingsor korrespondenskurser i teckning och i målning. Fanny är den som är Klingsors lärare på distans. En bit in i boken kommer de båda att träffas. Klingsor reser till Malmö för att träffa Fanny och inför sitt besök skriver han till henne med instruktioner för den mat han helst av allt vill ha vid ankomsten. Ett recept, om man så vill, på favoriträtten. Detta recept är dock mer än märkligt och tämligen oaptitligt. Enligt Klingsors anvisningar ska exempelvis för denna rätt kött väljas som inte kan användas till något annat (såsom bukfläsk med spenar eller skallen från en utlevad ko), vidare föreskriver receptet att alltsammans, det vill säga sönderkokt kött, lever, kalvnjure, ansjovis med mera, mosas och vispas samman och på detta hålls rå lök innan denna läckerhet serveras.

Att läsa *Klingsor* och därmed som Løvlie säger ”utsättas för litteratur” innebär, hävdar Løvlie, att erfara att världen inte är sådan den ter sig, att begrepp inte betyder det vi ofta håller dem för att betyda och att det inte finns någon äganderätt på perspektiv. Det är uppenbart i läsningen av *Klingsor*. Mycket ställs på ända och det är inte helt klart vilket perspektiv som är korrekt – mitt, berättarens, Klingsors, eller någon annans.

I litteratur, fortsätter Løvlie därför sitt resonemang, är språket av det slag att det inte håller fast utan fastmer underminerar definitioner, betydelser och begrepp i stark mening. Det är något lurt med Klingsors brev till Fanny och en rimlig fråga är om det jag normalt tar för givet vara ordens betydelse är och kan vara densamma för Klingsor. I vilket fall skakas de. På detta sätt kan Løvlie mena att osäkerhet råder i litteraturen. Det råder alltid osäkerhet rörande innehållet, med en frånvaro av slutlig betydelse och med en

frånvaro av otvetydig referens. Däremot, och det är viktigt, finns det en närvaro av något annat. Jo, så är det nog och måste kanske vara. Om det som ter sig så tokigt i *Klingsor* har en plats, och det verkar det ha – boken är skriven, tryckt, såld, köpt och läst, prisad av recensenter och omfamnad av läsare – kanske det som står där säger något annat..., något annat än vad som borde stå där, annat än vad som tycks stå där. Litteraturen pekar på något annat. Talar om något annat. Har en annan betydelse. Detta utan att klart och tydligt påstå det. Detta utan att helt igenom vara anorlunda; berättelsen ser ut som vilken beskrivning som helst och med massor av helt vanliga ord i helt vanlig mening. Den litterära texten *Klingsor* är helt enkelt dubbeltydig. Denna tvektidighet är därmed, menar Løvlie, ett utslag av en struktur som motsätter sig tanken på en enda korrekt mening eller betydelse.

Gräns

I detta ser Løvlie att litteraturen visar på en gräns för begreppsloggörande och förståelse. Det är något som därmed saknar innehåll i vanlig bemärkelse. Litteraturen har inget budskap. Den är i det hänseendet tom. Men just denna tomhet frammanar en öppenhet mot det som inte kan uttryckas. Den öppnar för en kontakt med något vi inte kan förklara, inte kan veta, fatta, gripa eller be-gripa. Det handlar om en erfarenhet av icke-vetande som innebär att befinna sig i förhållande till något som kunskap saknar makt över och som kunskap inte kan hantera. Det som finns är däremot hängivelse och ett tillfälle att släppa kontrollen. Det är på det sättet liksom tro, menar Løvlie, religiös tro.

Nu kan det invändas att det finns litteratur som visst har ett budskap. Det är enkelt att peka på en sådan som Jan Guillou och det politiska budskapet i hans romaner, antingen det handlar om säkerhetspolitik som i Hamilton-serien, eller om araber i böckerna om Arn. För den som tycker att Guillou inte är nog fin litteratur finns det andra exempel. Philippe Claudels *La petite fille de monsieur Linh* kan säkert läsas som ett exempel på en bok som har syfte och mål, att behandla en viss tematik.

En poäng är dock, tror jag, att även dessa texter är möjliga att läsa på flera sätt; Guillou som

spänning och Claudel som poem, exempelvis. Det finns helt enkelt en osäkerhet beträffande innehåll och syfte. Det gör att Løvlies något djärva påstående om likhet mellan litteraturens tomhet och religiös tro är kittlande. Løvlie fortsätter utifrån det. Litteratur är så en tro på budskap som inte finns, tro på obefintligt innehåll, tro på något vi inte kan veta. Därmed är det föga förvånande att hon knyter an till en läsning av den algerisk-franske filosofen Jacques Derrida och tillsammans med honom ställer frågan om Gud: Vad är det att tro på Gud? Vad är det att tro på det som inte finns? Denna rörelse mot frågor om Gud och mot religiösa spörsmål, är inte helt grundlös. I Løvlies läsningar av Derrida, finns det hänvisningar till den kristna mystiken som bekräftar Gud som frånvarande och där mystiker ber till Gud som inte existerar.

Det är alltid riskfyllt med sådana svepande hänvisningar till ”mystik” och ofta görs de alltför lättvindigt. Och så är det kanske också här. Mystik är ett fenomen som ser mycket olika ut i olika sammanhang, i olika tider och för olika personer. Och mystik behöver inte alls vara mystisk i den här bemärkelsen. Det kan i alla fall hävdas, och detta med fog menar jag. Det hindrar inte, menar jag ändå, att Løvlie, med stöd i Derrida, faktiskt hittar ett stråk i den religiösa traditionen, exemplifierat i åtminstone viss mystik. Det finns åtminstone också, utöver allt annat som sägs i religiösa traditioner, insikter om att Gud utmanar och provocerar genom icke-vara, i obestämbarhet, som möjligheternas Gud, som någon uttryckt det.

I detta religiösa stråk handlar det inte om tro som söker visshet, inte om tro som grundar sig på något prövbart, som inte är kunskapsbaserad utan tvärtom söker hängivelse för det som inte är. Just precis sådant tar Løvlie fasta på och just precis sådant får Løvlie att lyfta fram texter hos Derrida i vilka han talar om att tänka på Gud som outtömlig och som outgrundlig innerlighet. Gud är inte ett objekt bland andra, vilket också betyder att Gud inte har någon essens, inte närvaro – inte varande.

Just precis icke essens, icke närvaro och icke vara, att inte vara – leder till en förståelse av Guds död, Guds död som en entitet. Och just precis denna Guds död som entitet är också det som säkrar vår frälsning, enligt det sätt att tänka

religion som Løvlie låter Derrida representera. Endast så kan det gudomliga verka. Endast så kan statiska bilder av Gud som ett ting förhindras. Att hysa uppfattningen att Gud är en entitet, ett ting, riskerar nämligen att leda till avgudadyrkan. En dyrkan av beläten i stället för ett förlitande på kraft och kärlek, en upptagenhet av denna världens kriterier mer än insikter om denna världens begränsningar. Ungefär så kan tanken gå.

Litteratur är inte förpliktad mot verkligheten och refererar inte till en känd realitet som finns först. På det sättet är litteraturen som Gud. Det handlar om att språket frigörs från referentiellt innehåll och från ordens fasta mening. Litteraturen öppnar då för kraft, för andlighet och för tro.

Att läsa litteraturen så, som Løvlie gör, kastar nytt ljus över min väns ord om ”teologerna som akademins poeter” från den här promenaden för många år sedan. Jag vet fortfarande inte exakt vad han syftade på men nu har jag åtminstone *en* bild av vad det kan handla om. Denna närhet mellan tro och litteratur.

3. Kontrast mot filosofin

Løvlie kontrasterar litteraturen mot annan text, och litterärt språk mot annat språk, utan att alltid vara helt tydlig beträffande mot vad de ställs. Ibland tycks det handla om ”vardagsspråk” eller ”ordinärt språk”. Hon kunde ju ha valt ”filosofi” som motpart och kontrast. Løvlie pekar på att det alltid har funnits strävanden efter ett otvetydigt, universellt och transparent språk präglad av klarhet och precision med syfte att minimera missförstånd, eller till och med omöjliggöra dem. Och detta är väl något som finns i filosofin. På Wikipedia står exempelvis följande att läsa under uppslagsordet ”filosofi”:

Analytisk filosofi har under 1900-talet dominerat i den anglosaxiska världen, samt i Skandinavien. [--] Som namnet antyder har den sin grund i synen att man genom analys av språk och satser kan klargöra filosofiska problem. Analytiska filosofer sätter ett högt värde på klarhet och tydlighet, medan de i mindre grad värdesätter associativt tänkande.

När jag ser detta ställer jag mig tre frågor. För det första undrar jag om det alls är möjligt att vara helt klar och tydlig. För det andra undrar jag om det är önskvärt att alltid sträva efter klarhet och tydlighet. För det tredje frågar jag mig om det är så att klarhet och tydlighet är det som i första hand gäller i filosofi, eller för den delen i annan akademisk verksamhet, när det väl kommer till kritan.

Möjlig klarhet

Det är inte nödvändigt att vara utbildad historiker för att inse att det inte är möjligt att säga precis allt om allt, men det krävs kanske att ta ett litet steg tillbaka och begrunda frågan för att se svårigheten. Om så, står det klart att en "fullständig beskrivning" är orimlig.

En ingång kan vara att fundera över kartor, deras karaktär och hur de fungerar. En karta är aldrig, och kan aldrig vara, heltäckande. Endast vissa drag finns med och inte ens dessa är fullt specificerade. En karta är ritad utifrån ett visst intresse – inte andra och framför allt inte alla intressen. Ibland är det exempelvis viktigt att rita in höjdskillnader, ibland inte. (Kanske viktigare för cyklister än för bilister, till exempel.) Hur som helst finns det inte någon karta som kan ta med bokstavligen allt – den skulle då bli det den beskriver.

Jorge Luis Borges mycket korta text "Del rigor en la ciencia" i *Historia universal de la infamia* (1954) handlar om just det, nämligen om hur kartritare blir alltmer precisa och kartorna därför allt större. Till sist blir de lika stora som det område de avbildar. Detta tar Ronald Giere upp i sin bok *Scientific Perspectivism*. Ytterligare ett steg är att se att för att vara exakt exakt måste kartan befinna sig på den plats som det den avbildar finns på. Idén att allt kan sägas fullständigt blir då uppenbart absurd.

Nu kan det invändas att klarhet och precision inte ska förstås i termer av fullständighet. Förvisso tycks det vara så att verkligheten inte kan beskrivas helt och fullt, klart och otvetydigt. Men poängen med att eftersträva klarhet och precision kan ju handla om att verktygen ska vara klara. Vi bör sträva efter att vara så klargörande som möjligt beträffande begrepp, ord, språkbruk, instrument och annat.

Det låter bestickande, men inte heller det är så enkelt. Derrida pekar på att det inte finns någon helt enkel och genomskinlig filosofisk diskurs eftersom idén att det skulle finnas klarhet i filosofiska ord bygger på idén att det finns en enkel ursprunglig betydelse hos ord först, som därefter kan användas och brukas – ibland rätt men ibland fel, ibland förvridas men ibland brukas egentligt. Kruxet är, menar Derrida, att om man talar om en sådan egentlig betydelse [*sens propre*] hos ett ord, är det nödvändigt att anta att det finns ett gudomligt språk som vi, trots dess gudomliga karaktär, skulle kunna ha tillgång till. Den tanken är svår, oöverstigit svår, enligt Derrida. Det är svårt att ha ett gudomligt språk som riktmärke både därför att det är svårt att tänka sig det, och därför att det är än svårare att tänka sig det som just gudomligt och ändå inte – om vi ska kunna veta vad det är. Derrida menar därför att vi inte kan utgå från och räkna med självständiga filosofiska ord som vore oberoende av olika bilder och de förklaringar som ges av dem, alltså oberoende av andra ord och de metaforer som bär dem. Betydelsen stammar alltid ur en historisk process. Det finns därför alltid ytterligare en metafor, alltid ett historiskt bagage, alltid spår av spår.

Nu kan det naturligtvis sägas att klarhet och precision kanske är svåruppnåeliga och aldrig fullt realiserbara i denna värld, men att de ändå kan vara önskvärda och något vi bör söka uppnå så gott det går. Och så är det naturligtvis på något sätt. Någon klarhet är ju bra. En fullständig gröt i kommunikationen vore illa. Och ändå: önskas klarhet?

Önskad klarhet

Det finns uppenbarligen också faror och problem med att söka just klarhet. Om klarhet söks – i motsättning till det obskyra och vaga – kan ju också något gå förlorat.

Ytterst handlar det om att om all kommunikation vore helt klar skulle de kommunicerande vara som automater. Om kommunikation vore helt ren, vore också all tolkning meningslös. Inget mer funnes att säga i läsning av Helig Skrift, poesi eller litterära klassiker. Allt vore då klart från början, allt vore begripligt, och begrip-

et. Sanningen vore en och odelad, men också helt förstådd och insedd. Vad mer är, även de mest triviala yttranden på bussen eller i affären som kan förstås som ögonblick av *complicité* eller kamratskap med främmande människor – eller kanske en liten stilla flirt – bleve då entydiga.

Derrida skriver: ”Car le jour où il y aura une lecture de la carte d’Oxford, la seule et la vraie, ce sera la fin de l’histoire. Ou le devenir-prose de notre amour.” (*La carte postale*, p. 127) Alltså ungefär: Den dag då det kommer att finnas en enda läsning av kortet från Oxford, den enda och sanna läsningen, kommer att vara historiens slut. Eller vår kärleks prosa-blivande.

Det är inte alls nödvändigt att vara lite romantisk och vilja att vår kärlek ska kunna förbli poesi för att se avigsidorna med att sträva efter och önska klarhet. Løvlie berättar att på 1600-talet fördes en debatt beträffande hur aposteln Paulus bäst skulle respekteras när Nya testamentets texter översattes. Ett argument var att en viss oklarhet skulle behållas vid översättningen ty om texten förenklas och klargörs så går det emot Andens syfte med texten. På så sätt riskerar textens vishet att gå förlorad.

Kan det vara så att litteraturens karaktär av att inte sträva efter att klargöra och att inte ha övergripande syfte, utan tvärtom vara en plats för obestämbarhet och oförutsägbarhet – en bärare av frånvaro av slutlig betydelse och av otvetydig referens – som öppen för närvaro av annat, är litteraturens vishet?

Jag ser något som framträder. Något som kännetecknar litteratur är släkt med tro. Om så är det inte så konstigt att tala om teologi i termer av akademins poesi som min äldre kollega gjorde. Min väns tal om teologer som poeter får lite fastare konturer. Men min fråga är: hur speciellt är detta egentligen? Hur är det egentligen i filosofin, för att fortsätta med kontrastbilden?

Vad som de facto sker

När Løvlie talar om litteratur lyfter hon fram något specifikt i det att litteraturen är begreppens första fiende. Litteraturen söker inte hålla fast starka begrepp utan lever i och med en osäkerhet rörande innehåll och definitioner där det finns en frånvaro av slutlig betydelse. I litteraturen, säger

Løvlie, är begrepp obestämda, tillfälliga, i grunden rörliga och aktivt i arbete för att motverka begreppens makt att låsa fenomen. Men, skulle man kunna invända, detta är precis vad som sker i filosofin. I filosofin handlar det om att just ifrågasätta begrepp, om att omdefiniera om att inte se en slutlig betydelse. På den punkten tycks filosofin, liksom litteraturen, vara motsatt tanken på en enda underliggande korrekt betydelse; det funnes då inte en enda slutlig betydelse.

Hemlighet och spår

Trots denna litterära osäkerhet, denna litteraturens vaghet och tomhet i fråga om innehåll, är det ändå något som berör, något som gör något med oss, i litteratur. Här anknyter Løvlie åter till Derrida. Derrida talar om att litteratur och religion betingas av en radikal hemlighet. Det tycks finnas något som aldrig kan förmedlas vidare helt och hållet. Mer exakt vad i en litterär text det är som berör oss vet vi inte. Det förblir hemligt och otillgängligt. Det är något som inte kan delas med andra, som inte kan uttryckas, som inte kan fasthållas. Det är något som undandrar sig begrepp. Liksom religionen. Men även om hemligheten är där, hemlig, avsätter den spår.

Spåret, som fotspår i snön, inte järnvägsspår, är som en rest. Därmed är spåret exempel på det som varit eller möjligtvis ska komma, men som i alla fall inte är just här och nu. Därför kan det sägas att spåret utgör en hänvisning utöver sig självt. Det hänvisar till annat som förblir obestämt. I detta framträder något som inte är närvarande, men faktiskt inte heller helt och hållet frånvarande. På detta sätt är litteratur spår av något annat, av en hemlighet, säger Løvlie.

Nu menar jag att detta också gäller en filosofisk text eller en vetenskaplig rapport. Även sådana texter är som spår i det att de inte är fullständiga beskrivningar, och inte kan vara det. De skildrar något, inte allt. De är tecken på något, inte saken själv, och ändå är själva saken med på något sätt eftersom det finns spår av den. Dessutom är det ju så att det inte finns en enda mening eller en enda betydelse i sådana filosofiska eller vetenskapliga texter heller. Också en filosofisk text eller en vetenskaplig rapport måste läsas för att betyda något. Och i detta att betyda något ligger också att peka framåt och utåt lika mycket

som bakåt. Inte heller en filosofisk text eller en vetenskaplig text stannar vid att beskriva det som är utan i själva texten ligger också att öppna något annat. För läsaren öppnas nya fält. I läsningen konfronteras läsaren med frågan: Vad kan göras av det rapporten säger?

När Løvlie pekar på att i litteraturen handlar det om det vi inte kan gripa begreppsligt, om det som inte kan prövas, om det som inte kan naglas fast i tid och rum, så vill jag fråga: men är det inte också något väsentligt i andra texter? I filosofi? I vetenskap? Det allra mest intressanta är kanske inte det som kan hänföras till en viss tid eller ett visst rum – om nu något kan stanna därvid över huvud taget. I det att vi inte längre enbart är upptagna av referensen utan fastmer ser budskap blir det intressanta inte händelsen som sådan, som händelse, då, där, utan den betydelse som dröjer kvar, som den franske filosofen Paul Ricœur säger.

Naturligtvis är det en fråga om grader, men grundprincipen är viktig. Texter, alla texter, måste läsas och i läsningen ligger en väsentlig poäng i det som den lästa texten öppnar. När detta är sagt, blir det nästan oundvikligt att säga något om fiktion också.

4. Litteratur och fiktion i annat ljus

Løvlie menar att litteraturen kännetecknas av att inte vara förpliktad mot verkligheten, inte ha referens till konkret realitet, inte till något ”där ute”, eller referera till någon särskild verklighet. Det rimmar väl med vanligt förekommande försök att identifiera litteratur som texter som innehåller påhittade element såsom beskrivningar av det som aldrig hänt, namn som inte kan referera och hävdanden som inte är författarens, vilket ställs mot icke-fiktion där man väntar sig finna ansträngningar att hålla sig till fakta, hänvisningar till riktiga människor, till riktiga platser och till riktiga händelser samt författarens egna påståenden etc. Jag menar att det kan finnas all anledning att avdramatisera avståndet mellan litteratur och annan text, i detta hänseende.

Fiktion med referens

Løvlie hävdar framt att en roman typiskt börjar med att beskriva. Beskrivningen kan vara av ett landskap, en plats, en situation, en person eller dylikt, men viktigt är att beskrivningen inte refererar till något som finns – inte till något verkligt eller konkret. Men, vill jag säga, visst kan även litterära beskrivningar vara beskrivningar av något som finns. Det vore möjligt att ge långa kataloger, men några exempel kan räcka. Den sjätte delen av Karl Ove Knausgårds roman *Min kamp* börjar med en bilfärd genom sydvästra Skåne. Det är otvetydigt så, och för många gör det skillnad att det handlar om just precis den sträckan, inte om någon annan sträcka eller om en påhittad väg. Nu går Knausgårds roman under beteckningen ”episk autofiktiv roman”, vilket gör situationen lite speciell. Amélie Nothomb arbetar i flera av sina romaner, inte minst i *Stupeur et tremblements*, med självupplevda erfarenheter. Nu kan det vara svårt för utomstående att veta om det förhåller sig så att hennes erfarenheter är självupplevda. Men det finns andra sätt att referera till verkligheten ”där ute”. Sådana som är fysiska, geografiska. När *commissaire Maigret* i Georges Simenons *Maigret et le clochard* vandrar från Palais de la justice till Île Saint-Louis, hade det varit en annan berättelse om gatunamnen varit andra och miljön påhittad. Likadant är det med inledningen till Emile Zolas *Au bonheur des dames* där den geografiska placeringen onekligen ger ett intryck som inte hade varit det samma utan, och det handlar om en icke-påhittad miljö.

Mot detta kan naturligtvis invändningen göras att poängen hos Løvlie inte är att det aldrig finns några ”riktiga” namn i skönlitterära framställningar utan att skönlitteraturen inte bygger på dessa referenser. Så kan det kanske vara men mina exempel tar jag för att just tona ner och avdramatisera skillnaderna. Det är också så, menar jag, att dessa texter blir annorlunda, och läses annorlunda, när det går att följa exempelvis en vandring längs Paris gator eller en bilfärd genom delar av Skåne så att säga på riktigt.

Min uppfattning kan få stöd hos Ricœur som menar att varje diskurs är knuten till världen, och talar om den; vad skulle den annars tala om? Därmed, fortsätter han, kan man konstatera att fiktion inte saknar referens. Vad mer är, fiktion

söker verkligheten utanför språket liksom den söker säga sanningen. Därmed måste det vara så att också fiktion har kapacitet att omforma realiteten och att fiktion vill skapa en ny verklighetshorisont, menar Ricœur vidare.

Knausgård reflekterar i slutet av *Min kamps* sjätte del över romanskrivandet och vad det innebär. En intressant del är när han talar om ett minne som dyker upp i en skrivprocess. Det är ett minne av en trettonårig flicka som han hade som elev när han som tjugoåring undervisade på en skola i norra Norge. Han hade då känt ett så otroligt starkt begär till denna flicka att när det skulle skildras i romanen var han tvungen att låta dem ha sex med varandra, trots att de inte varit i närheten av det i verkligheten. För att på ett adekvat sätt uttrycka det begär och den situation som då var alldeles sann, måste romanförfattaren, som vill skildra den sanna sanningen, låta det hela bli konkret – i romanen – även om det inte var det i historien, för att romanen ska kunna vara sann mot det som faktiskt skedde i historien. När vi på detta sätt följer rörelsen från vad texten säger till vad den talar om, som Ricœur påpekar, kan det i fiktionen ses som att det handlar om att indirekt peka på verkligheten.

Om det nu är så att fakta inte saknas i fiktionen och att även fiktionen refererar till världen gäller också det omvända. Fantasi och fiktion är inte reserverade för litteratur. Även filosofen fantiserar och fabulerar, inte minst i så kallad analytisk filosofi.

Filosofi fantiserar

Ett klassiskt exempel på en fiktiv berättelse är John Wisdoms liknelse om trädgårdsmästaren i frågan om Guds existens. I denna berättelse, som finns i lite olika varianter, kommer två vandrare till en glänta i skogen som den ena menar vara så trädgårdslig att det måste finnas någon som ser till och sköter den. Den andra är tveksam, men de kommer överens om att slå sig ner för att se om någon kommer dit för att ta hand om gläntan. När de efter en tid inte lyckats se någon, menar den första att trädgårdsmästaren kanske är osynlig, så de sätter upp taggtråd och skaffar vakthundar för att fånga in vem det kan vara. När ingen fastnar i stängslet och ingen av hundarna reagerar vidhåller den förste att denne träd-

gårdsmästare inte bara är osynlig, och luktlös utan också kapabel att ta sig förbi alla fysiska hinder obemärkt. Den andre tröttnar då och påpekar att om allt, verkligen allt som skulle kunna visa på att det faktiskt finns någon som kommer förbi och sköter gläntan, om allt sådant tas bort från kravlistan, så blir det också meningslöst att hävda att det finns någon som kommer dit och pysslar om gläntan.

Om sådana bilder skulle kanske Ricœur säga att de har till uppgift att skapa ett spel med olika möjligheter. Det handlar då om ett spel i vilket vi inte är förbundna till det ena eller det andra. På så sätt kan nya idéer testas, nya värderingar prövas och ett nytt sätt att vara på i världen framställas på försök. Kanske skulle man kunna säga att det i sådana fiktiva texter rör sig om ett slags koncentrat. Om det handlar om litterär eller filosofisk fiktion är i det sammanhanget mindre viktigt. Kanske kunde man säga att det handlar om att texterna orienterar sig mot det som kan eller kunde hända, inte mot vad som hänt – så tycks ju vara fallet i liknelsen om trädgårdsmästaren hos Wisdom exempelvis.

5. Avslutning

När jag för länge sedan hörde min vän och kollega tala om teologerna som akademins poeter väckte det nyfikenhet samtidigt som det på något underligt och vagt sätt blev något som bar mig utan att jag riktigt kunde göra reda för hur eller varför. Elisabeth Løvlies och Drude von der Fehrs arbete med att diskutera vad litteratur är, kastade nytt ljus över frågan.

Løvlies teoretiska genomlysning av litteraturen understryker dess särdrag i förhållanden till andra typer av texter, och det litterära språket som annorlunda än annat språk, men lika trons språk. Ju mer detta har växt hos mig desto mer har jag samtidigt kommit att fråga mig om inte mycket av det hon säger också på något sätt karakteriserar filosofi, och kanske även vetenskap.

En slutsats vore att mer än vad jag hittills gjort i mitt arbete som religionsfilosof se skönlitteraturen som filosofins allierade och vän. Det handlar om framställningssätt. Det handlar om reflektionen över text. Det handlar också om hemligheten och detta att säga det som inte går

att säga, att behandla och avhandla det som är viktigt, ruggigt viktigt, centralt och helt avgörande för oss som människor samtidigt som vi måste veta, känna och erfara att just detta inte låter sig fångas, gripas, begripas.

Dagens föreläsning är, tänker jag mig, ett exempel på ett försök att vara klar och klagörande. Och den har syfte och riktning. Därmed är den kanske inte ett särskilt lyckat exempel på filosofins närhet till litteraturen. På en punkt menar jag nog ändå att den föregår med gott exempel i ett sådant närmande. Dagens rubrik ”Gudomligt kaos och mänsklig ordning – om filosofi, litteratur och teologi” måste väl ändå sägas vara obestämbar och låna sig till olika läsningar. Åtminstone här måste väl osäkerhet om betydelse råda.

6. Efterord

Denna text bygger på en föreläsning som hölls som docentföreläsning torsdagen den 6 november 2014, på LUX i Lund. Strävan har varit att behålla så mycket som möjligt av föreläsningens muntliga karaktär, men vissa justeringar har naturligtvis gjorts. Föreläsningen tillägnas Catharina Stenqvist, lärare, handledare, kollega, mentor och personlig vän.

Ämnet för föreläsningen har mognat fram. En viktig del i den processen var inbjudan att hålla en föreläsning över ämnet ”Dialogue and Conversion: Tasks and Methods of Academic Work” för filosofistudenter vid Shanghai Normal University i maj 2014. Jag är mycket tacksam för den möjligheten och vill här tacka Zhang Zhiping som bjöd in mig. Jag vill också särskilt tacka Ylva Gravenfors och Anita Thomas för informella samtal av uppmuntran och kritik.

En mer utförlig text på engelska, med en annan tyngdpunkt – mer Ricœur, mindre Gud – och med andra exempel publiceras våren 2015 i nättidskriften *Logoi.ph* [logoi.ph].

7. Resonerande litteraturlista

Texten tar sin tydliga utgångspunkt i en läsning av Elisabeth Løvlies och Drude von der Fehrs bok *Tro på litteratur* (Oslo: Vidarforlaget,

2013). Framför allt handlar det om kapitel 1 (”Religiøse vendinger i kontinental teori og i Knausgårds *En tid for alt*”), kapitel 3 (”Litteraturen og kjærligheten til en kommende hemmelighet”), kapitel 5 (”Litteraturens usynlige spor. Om det uleselige og poetisk språk”) och kapitel 7 (”Leserens troserfaring, eller den konceptuelle tankes midlertidige undergang”), utöver inledningen (”Introduksjon. Tro på litteratur”). Løvlie hänvisar i stor utsträckning till texter av den algerisk-franske filosofen Jacques Derrida. Några av dem som jag använt är *La carte postale. De Socrate à Freud et au-delà* (Paris: Flammarion, 1980), *Donner la mort* (Paris: Galilée, 1999) och *Passions* (Paris: Galilée, 1993) En annan viktig källa utgörs av den franske filosofen Paul Ricœurs texter *Du texte à l'action. Essais d'herméneutique II* (Paris: Seuil, 1986) och *La métaphore vive* (Paris: Seuil, 1975).

Övriga akademiska texter som använts är Stacie Friends ”Fiction as Genre” (Proceedings of the Aristotelian Society 112:2, sidorna 179-209) och Ronald N. Gieres *Scientific Perspectivism* (Chicago: University of Chicago Press, 2006), och min egen *Mobile Performances. Linguistic Undecidability as Possibility and Problem in the Theology of Religions* (Leuven: Peeters, 2011). Till denna grupp kan, och kan inte, berättelsen av John Wisdom räknas: ’The parable of the invisible gardener’ i Antony Flew, ’Theology and Falsification. A Symposium’ in Mitchell (eds.), *The Philosophy of Religion* (London: Oxford University Press, 1971, sidan 13).

Resonemangen om litteratur hämtar exempel, illustrationer och hänvisningar med mera ur Torgny Lindgrens *Klingsor* (Stockholm: Norstedt, 2014), ur flera av Jan Guillous böcker – exempelvis *Coq Rouge* (Stockholm: Norstedts, 1986), *Vägen till Jerusalem* (Stockholm: Norstedts, 1998) och *Tjuvarnas marknad* (Stockholm: Piratförlaget, 2004) – ur Philippe Claudels *La petite fille de monsieur Linh* (Paris: Stock, 2005), Georges Simenons *Maigret et le clochard* (Paris, Presses de la Cité, 1963), Amélie Nothombs *Stupeur et tremblements* (Paris: Albin Michel, 1999) och Emile Zolas *Au bonheur des dames* (Paris: Gallimard, 1980 [1883]).

På olika, och mycket speciella, sätt spelar ytterligare två skönlitterära texter en viktig roll, nämligen Jorge Luis Borges ’Del rigor en la ci-

encia' in *Historia universal de la infamia* (Madrid: Alianza, 1971 [1954], sidan 136) och Karl Ove Knausgård, *Min kamp 6* (Oslo: Oktober, 2012). Informationen som citeras från Wikipedia laddades ner den 21 november 2014 från URL = <<http://en.wikipedia.org/wiki/Philosophy>>.

Summary

It can be said that literary texts do not have any obligation to reality, and that literature destabilises our relation to the normal use of words and to established perspectives. Literature is in relation with something that cannot be explained or conceptualised. In this respect literature is close to religion. Literature invites us to *believe* in something that is unreal and beyond ordinary life. In literature we are confronted with something *different* and hence the ordinary meaning of words, normal understandings and every clear definition of concepts are shaken and brought to the field of uncertainties. In this particular respect, literature is very close to religion. At least that is so in Elisabeth Løvlie's reading of Jacques Derrida and literature. This could be seen as standing in radical contrast to philosophy as an activity aiming at clarity and a rigorous use of concepts. I argue that many of the characteristics of literature that Løvlie underlines also apply to philosophical writing. Concurrently, I argue that literature is indeed connected to reality and indeed wants to say something about our world. I contend that philosophy can benefit from a deeper understanding of the parallels and similarities between philosophical writing and literature.